

O MOVIMENTO VECIÑAL: PERCORRIDO E PERSPECTIVAS

Tomás R. VILLASANTE
Virginia GUTIÉRREZ BARBARRUSA

RESUMO: Este texto aborda o estudo da dinámica do movemento veciñal nos últimos anos. Logo do pulo dos 70, e a crise que seguiu durante a década dos oitenta, pretendemos coñecer en que situación se topa, no inicio do século XXI, un dos movementos sociais que maior transcendencia tiveron durante a transición, unha das épocas máis importantes da nosa recente historia. A nosa pretensión é, xa que logo, analizar o contexto socio-político no que estamos, o xeito no cual as diferentes iniciativas cidadáns topan acougo, e en concreto o movemento veciñal, sinalando algunhas das ferramentas coas que estamos traballando que podan servir para pór en práctica novas formas e estilos cos que afrontar algúns dos retos que se podan estar a plantexar.

1. Auxe e caída do movemento veciñal

1.1. *O protagonismo do movemento veciñal. Anos 70*

Ó revisarmos algúns textos publicados nos anos 70 sobre o movemento veciñal, podemos interpretar a potencialidade que este proxectaba: “...*nun crecemento vertixinoso gobernado pola especulación e a desorden, a calidade de vida é mínima. A loita por mellorar as condicións de habitabilidade ten-se voltado intensa e continua. Os conflitos multiplicaron-se sen parar. Durante 1976, as asociacións de veciños topaban-se cun constante interrogante: novos modelos de organización eran requeridos. ¿qué alternativa de poder era ofrecida?* (CIDUR, 1977). Diante das condicións urbanas que non ofrecen unha mínima calidade ós seus habitantes, agroman as AA. VV. con reivindicacións que axuntan ós veciños.

A extensión do movemento veciñal abrangue toda a xeografía española (desde Cataluña até Euskadi, Madrid, País Valenciano, Andalucía, Canarias.....). En cada lugar con as súas especificidades pero con rasgos comúns: movemento vinculado con as carencias que dificultan a vida urbana, as referidas á vivenda, ó transporte, ó ensino, á sanidade ou ó urbanismo en xeral.

Comunmente vinculan-se ós bairros con claro contido de clase: son bairros obreiros ou pequeno burgueses. Ademáis, é posíbel destacar, segundo tiramos da cita anterior, que desde este movemento agroman cuestións que trascenden a simples reivindicación, plantexando-se, xa que logo, formas organizativas alternativas ó sistema dominante. “*Os métodos empregados polas AA.VV. foron pródigos en recorrer a todos os sistemas posibles: encerramentos, manifestacións, teatro na rúa, iniciativa privada e popular substituíndo as obrigas dos Concellos, faixas nos balcóns, asembleas de barrio, pasarruas de todo tipo,.....(en relación con isto último: recuperación de festas e romarías tradicionais e aproveitamento da historia como un elemento dinámico máis na loita por uns bairros mellores)*” (CIDUR 1977).

Ademáis dos métodos expostos, o elemento cultural actuou como factor aglutinador de identificación dos veciños co territorio no que habitan, cas súas tradicións e a súa historia.

Xa entón, “*militantes políticos que deran parte do seu tempo ás AA. VV. redobraron esforzos no lanzamento público dos seus partidos e dirixentes veciñais que endexamais estiveran afiliados, escolleron partido, ó pode-lo facer en condicións até entón imposibles. Elo redundou na redución das actividades das AA VV. Neste intre deu-se unha ampla participación do cidadán medio nas actividades veciñais, anteriormente reservadas a unha minoría*”(CIDUR, 1977). A pesar de que a participación do cidadán medio sempre foi minoritaria, detectaba-se unha maior implicación, non tanto no índice de afiliación a estas entidades, senon como participantes nas actividades que se organizaban. É de destaque, pois, a capacidade mobilizadora que o movemento veciñal despregaba. Sen embargo, a súa utilización como espazo ou “palanca” para exercer unha loita política por parte dalgúns militantes de esquerda, levou a que a súa imaxen por parte do cidadán medio que aínda vivía na cultura do medo fose considerada como perigosa, a pesar das conquistas alcanzadas durante aqueles anos.

1.2. *¿Un movemento institucionalizado? Anos 80*

Coa chegada do PSOE ó poder, en 1982, a democracia española fica consolidada. É nese momento cando algúns dirixentes veciñais son captados polos partidos políticos gobernantes, sobre todo nos gobernos locais. Non esquezamos a vinculación que existe entre o movemento veciñal e o poder local, tendo en conta que este será o seu referente máis inmediato no que atinxe ás reivindicacións arredor das que se plantexa a súa loita.

A década dos 80 será pródiga en Regulamentos de Participación Cidadán ó calor dalgún animoso Concelleiro e da presión das Federacións de Asociacións de Veciños. En xeral, eses Regulamentos foron o resultado de discusións entre os gobernos municipais e os dirixentes veciñais, deseñándose aparellos de participación que non sempre foron postos en funcionamento.

Nun estudo desenvolvido en 1992 (VILLASANTE, T.R., 1995) arredor da súa vixencia, chegou-se á conclusión de que en moitos casos a meirande parte dos responsaveis municipais nen sequer accederon a falar dos mesmos. En outros casos, os aparellos de participación son simples copias de outros e, en xeral, mesmo onde si foron postos en marcha apenas son operativos. Exemplos destes mecanismos de participación son as xuntas veciñais de distrito e os consellos sectoriais de participación, que nas grandes cidades veñen-se celebrando pero o cidadán que acudía a elas deixou de face-lo por ter a sensación de que perder o tempo é o principal resultado da asistencia. Regulamentariamente, estes órganos non teñen capacidade executiva e o Concelleiro responsable necesita contar con a mínima vontade política que as faga creíveis para os veciños. Na práctica, como se ten constatado, isto non é a norma de funcionamento deses ámbitos participativos.

O papel que xogaron as AA. VV. na década dos 80 foi a de ser o axente negociador fronte ó executivo municipal para que o Regulamento correspondente fose aprobado. Os límites orzamentarios para calquera desas iniciativas coincidía con a consideración (dos principais partidos desde aquel entón) sobre o interese secundario e meramente complementario das asociacións na xestión local. A única lexitimidade que era, e é, esgrimida son as votacións cada catro anos ós partidos que se presentan ás eleccións municipais. Todo o demáis son concesións xenerosas que algúns gobernos queren facer ó movemento veciñal que tivo significativa presenza na vida cidadán ou que é de certa confianza política. Incluso, en algúns casos, os Regulamentos foron redactados polas propias asociacións e, case sen modificacións, aprobados polos Plenos.

A aceptación deste xogo de entreteñemento entre os departamentos de participación e as federacións de asociacións, dentro dunha concepción non transformadora da xestión local, de orzamentos escasos, e da confianza nunhas ideas comúns de primacía do electoral sobre o participativo, desembocou no que temos chamado “reglamentitis”. Esta doenza, que absorveu o tempo dos dirixentes veciñais en xuntanzas e discusións interminaveis sobre os famosos regulamentos, tanto dentro das asociacións e federacións como en comisións nos Concellos, encerrou ós movementos veciñais nun debate de escaso interese para a meirande parte dos veciños.

Outro dos problemas ou doenzas que temos detectado nos anos 80 é o da “subvencionitis”, a subvención con algunhas cantidades, máis simbólicas que outra cousa, a algunhas entidades rexistradas polos Concellos, xeralmente para actividades de lecer, mantimento de locais e outros gastos corrientes. Isto implicou, por parte destas asociacións, ter que especializarse nunhas formas de contabilidade e de xustificación con facturas que as familiarizou con a lianguaxe burocrática das administracións. De este xeito, especializaron-se en vivir e facer actividades só en función das axudas recibidas das administracións públicas. Pero os Concellos tamén entraron neste xogo perverso,

mantendo-as mediante estas concesións de subvencións, e influindo no que pudesen facer as diversas asociacións, máis afíns ou máis contestatarias.

Non é un problema de boas ou máis intencións para a xestión do público local. Sen dúbida, cada administración e Federación actuaron con a mellor intención participativa na elaboración das listas de subvencións, pero o resultado foi claramente a dependencia incontrolada dos mecanismos de participación por este trasfondo económico. As axudas á potenciación do tecido asociativo, a sociedade civil e o terceiro sector, como mecanismo de dinamización da vida local, son sen dúbida fundamentais, e non se trata aquí de dicir que, como non funcionaron ben, as axudas deben retirarse ou restrinxirse, o que suporía tamén criterios discrecionais ou unilaterais. O problema está nas formas concretas que se adoptaron, e que en ningún caso se fixo un traballo serio e sistemático para que se poda mellorar e ser eficientes. Nos casos que se propuxo un seguimento das actividades asociativas por entidades universitarias independentes, ou que as asociacións nomeasen ós seus técnicos ou tivesen locais, sen necesidade de xustificar diñeiros non finalistas, etc. ficou en exemplos moi aillados e sen apenas xeralización entre os Concellos.

Algunhas entidades locais, nos últimos anos, optaron por reducir ou eliminaren as subvencións baixo a excusa de que tiveran moitos problemas, e criticando ás Asociacións por non ter estado á altura dun bo control e uso das mesmas. Pero lóxicamente as asociacións de voluntarios non teñen porque ser expertos en cuestións administrativas ou incluso en manexo dos orzamentos, pois bastante fan con dar horas voluntarias para os demais, enchendo, por certo, algunhas lacunas que de outro xeito terían que encher os propios Concellos. Se as subvencións non funcionan é un problema da Administración, que é quen debe amplialas, porque é a única forma de aproveitar as iniciativas cidadáns e as boas disposicións para realizar actividades voluntarias: debe tamén cobrir o seu asesoramento técnico, para que sexan máis eficientes, e debe haber un seguimento e avaliación independentes (tal como algunhas Universidades teñen ofrecido en ocasións).

Dito isto, tamén debemos dicir que existe a doenza da “participacionitis” en moitas Asociacións, e, en consecuencia, tampouco contamos con uns movementos asociativos fortes que desenvolvesen iniciativas contundentes diante das administracións. Certo que existen moitas máis asociacións que en décadas pasadas, e que fronte ó fenómeno dos partidos ou dos sindicatos (con perdas moito amplas de afiliación), nas asociacións aínda fica un número importante de afiliados que voluntariamente animan a vida local tal como saben. Pero esta doenza das asociacións provoca que cando un se achega para diagnosticar os seus problemas, os seus dirixentes sempre piden o mesmo: como conseguir que a xente veña á nosa asociación a participar. E tal como está plantexada esta cuestión xa indica o problema, que é de enfoque. Pois do que se debería tratar é de como os dirixentes participan nas cousas que lle preocupan á xente (e non ó revés).

Os dirixentes das Asociacións, en xeral, aínda están á defensiva diante dun ambiente xeral onde se lles ten pouco en conta e reciben sospeitas por todos os lados. Desde a administración colocanse-lles máis controis burocráticos que axudas técnicas; desde os cidadáns todo son receos sobre as verdadeiras motivacións, nunha cultura dominante tan egoísta que non quere ver as dedicacións voluntarias que se están producindo; e desde os técnicos, en xeral, non se aprecian as súas aportacións e se lles ve como elementos molestos que só veñen a pedir. Os técnicos no traballo cotián non queren dar moitas explicacións, ou cargar-se con novas iniciativas, e ás veces incluso teorizan en contra da participación cidadán. Aínda así, o número de asociacións segue crescendo, e anque con dificultades propiábase a renovación xeracional. Pero corre-se o risco de que os máis xóvenes, logo de viviren os tipos de doenzas comentadas, fiquen desencantados ou moi radicalizados fronte a estas formas municipais pouco participativas.

2. A redefinición do movemento veciñal

2.1. Contextualización sociopolítica. Anos 90

Se destacamos a importancia do movemento veciñal nos anos da transición política e o seu papel na consolidación democrática española, non imos infravalorar a súa potencialidade no momento actual. Podemos constatar que aquela capacidade mobilizadora conserva-se: “Logo do movemento sindical, o movemento veciñal é o que celebra máis protestas”...”Podemos afirmar que nos noventa, tres de cada dez mobilizacións son convocatorias de tipo veciñal”) (ADELL, R; 2000), alo menos en relación coa capacidade de outros colectivos. Ben é verdade que os males descritos e polos que se viu perxudicado custoulles unha ruptura cos veciños en xeral, e con outras iniciativas cidadáns (asociacións xuvenís, ecoloxistas, pacifistas,...) en particular. As súas bases sociais, os que asisten habitualmente ás asembleas e ás actividades que programan, queixan-se da escasa afiliación e participación dos veciños, sobre todo dos máis xóvenes. Podería tratar-se, na nosa opinión, dunha ruptura xeracional. Pero sobre todo, esta análise é preciso face-la no contexto socio-político en que nos topamos. Existe a opinión compartillada de que na nosa sociedade existe unha crise de participación, da participación entendida en términos convencionais. Isto é reflectido na baixada dos índices de militancia nos partidos políticos e na participación electoral - isto último podemos corrobora-lo polos resultados electorais, reflectido polos altos índices de abstención. Esta abstención electoral afectou, como se comprobou nas últimas eleccións celebradas no Estado en marzo de 2000, sobre todo á esquerda, dando como resultado a maioría absoluta do Partido Popular. Esta crise é resultado de varios factores, como a caída da credibilidade do sistema democrático, des-

de os seus líderes até os propios mecanismos que o sustentan. Pero ademáis parece ser que isto reflecte-se sobre todo nos colectivos máis xóvenes.

Ó noso entender, a posición das asociacións de veciños no Estado seguiu un percorrido paralelo ó dos partidos políticos. Deciamos ó comezo que moitos dirixentes veciñais compartían a súa militancia nalgún partido político, e incluso, estes sirvieron-se das asociacións veciñais nos anos de clandestinidade para levar a cabo a súa actividade política. Se continuamos con a traxectoria descrita, que lles marca na década dos 80, poderíamos incluso falar da “institucionalización” do movemento. Este paralelismo institucional é o que os afastou dos veciños, polo que están pagando caro algunhas destas asociacións, pois desde unha parte importante da poboación a imaxe que permanece é a de que estes dirixentes veciñais teñen uns intereses concretos que pouco teñen que ver con as necesidades da mesma, senon máis ben con loitas de liderazgo e de poder, ó igual que pasa no interior dos partidos políticos.

Ademáis de todo o descrito, as reivindicacións que fundamentaron a creación do movemento, en parte, mudaron. Algunhas das demandas que plantexaban ó principio xa foron satisfeitas, anque a situación social e política non é a mesma. Pero non gostaríamos de ficar nesta análise xeral do que está pasando no movemento veciñal. Para iso, imos tomar algúns exemplos de como algúns de eles están actuando en outros ámbitos, en coordinación con esos outros movementos, a través de plataformas para reivindicacións concretas, e como en moitos casos, están compartindo e incorporando novas formas de organización.

2.2. Os Planos de Desenvolvemento Comunitario

Nalgunhas cidades puxeron-se en marcha diversos Planos de Desenvolvemento Comunitario e, en moitos deles, as asociacións de veciños ubicadas no territorio en cuestión foron o motor que levaron a cabo a iniciativa. Evidentemente, as reivindicacións xa non son as mesmas que as que fundamentaron a súa orixe, anque si a súa “razón de existir”: a vinculación a un territorio, e todo o que ten que ver con el. Agora, as vivendas polas que se loitaba nos anos 70, en boa parte se conseguiron, pero novas condicións de marxinación, de exclusión social marcan e definen as condicións de vida nas nosas cidades. As consecuencias da inmigración, do paro, da drogadicción son agora os elementos estruturais cuxos efectos son os que afectan ós veciños e polos que se mobilizan, xa sexa en clave solidaria, xa sexa polo propio interese de que ditas causas no lles chapucen a eles e ás súas familias. Neste sentido, nalgúns bairros afectados polas condicións de vida dos inmigrantes, polo negocio das drogas, por una poboación afectada por elevados índices de paro, con altas taxas de fracaso escolar, e con xóvenes descolgados do sistema educativo, as asociacións veciñais están tendo un protagonismo de primeira ringleira. Cos Planos de Desenvolvemento Comunitario, trata-se de pór en marcha, de for-

ma integral, programas de intervención que transversalmente impliquen a todas as áreas e sectores que teñan que ver con esas condicións de marxinalidade: emprego, formación, saúde, mocidade, mulleres, ensino de adultos, urbanismo,... implicando a toda a poboación afectada por aquelas condicións, así como ós colectivos que veñen traballando nesas diferentes áreas. Que unha asociación de veciños non só se implique, senon que ademáis sexa o colectivo impulsor de estas iniciativas, é un feito que ven a redefinir cal é o papel que xogan actualmente.

Os Planos Comunitarios teñen máis tradición en moitas das cidades da península e das illas onde Marco Marchioni, desde os anos 80, iniciou esta forma de participación a partir de algúns dos bairros máis conflictivos de entón (M. Marchioni, 1992 e 1994). Os camiños que seguiron na práctica estes Planos en Andalucía, Valencia, Galicia, Canarias, etc. foi moi diverso pero poden-se recoller algúns dos principios que os informaron e que aportan elementos de moito interese para a renovación da xestión participante. Parten de formas da Investigación - acción - participativa (IAP), facendo especial énfase na “audición” dos “informadores” privilexiados e dos “coloquios da rúa”, a partir dos cais realiza-se unha primeira diagnose, confrontando-a con os datos que foran apañados polos técnicos.

Sobre a base desta diagnose trata-se de artellar unha serie de programas sectoriais (emprego, saúde, cultura, etc.) que resulten coordinados, e que podan aportar unha visión de conxunto do barrio, aportando solucións o máis integrais que se podan conseguir en cada situación. En xeral só algunhas administracións acaban respaldando estes Planos Comunitarios, que alí onde se puxeron en marcha provocaron un certo revulsivo e innovación, que as institucións ollaron con receo, e que trataron de controlar. Tampouco desde os propios impulsores se puideron experimentar formas diferentes para tratar de superar algunhas deficiencias profundas da participación nestes anos (como as “doenzas” antes citadas), polo que ás veces ficaron estancados ou finalizaron ó tempo que as propias axudas conseguidas.

2.3. O Parque de Miraflores (Sevilla)

Case podemos considerar este caso como un dos clásicos con os que vimos contactando desde hai varios anos. Trata-se da experiencia de recuperación dun valioso espazo, desde o punto de vista histórico, cultural, ambiental e formativo; en definitiva, de desenvolvemento integral. É un activo que se lle debe recoñecer sobre todo ós colectivos veciñais que están presentes neste entorno. Na investigación participativa nutrimo-nos de experiencias prácticas, como parte fundamental ó aporte teórico. Neste caso, como traballo de investigación por parte dos veciños, pode resultar-nos moito valioso. É que, no espazo, o Parque de Miraflores estaba cheo de entullos cando os bairros próximos comezaron a ser ocupados polos veciños. O labor de investigación

por parte dos veciños, da Asociación, apoiados por algúns técnicos (arqueólogos, pedagogos, historiadores,...), baseou-se en ir descubrindo, a medida que se ían retirando os entullos alí verquidos, a riqueza do solo. Trataba-se dunha terra de regadío que fora poblada no século XVI e, por tanto, comezan a aparecer pezas e construcións arquitectónicas de gran valor histórico. Por non entrar agora en maior detalle, destacaremos que xunto a este tema desenvolveron-se diversos proxectos, desde a posta en marcha dunha escola taller, até varios roteiros - educativos, de lecer, - nas hortas que existen no parque. A declaración do Parque como Ben de Interés Cultural, por parte da Unión Europea (UE), foi tamén un feito que enche de orgullo ós veciños implicados, xerando un sentimento de identificación cultural, “clave”, nestes procesos de participación.

2.4. O caso de La Trinitat Nova (Barcelona)

O barrio de Trinitat Nova ubícase na cidade de Barcelona, e a súa creación responde ó modelo dos anos 50, nun momento no que a cidade recibe un alude de xente procedente de outras zonas deprimidas do Estado español. En Trinitat Nova, a Asociación de Veciños ten un peso histórico importante, impulsora de boa parte das melloras urbanísticas e de equipamentos actualmente existentes, e foi quen tivo a iniciativa do Plano Comunitario. A Asociación de Veciños é a que marca as directrices a seguir, xunto con outras entidades que participan no proxecto. Para o seu desenvolvemento e execución conta con persoal técnico contratado pola Asociación e con persoas voluntarias que adican gran parte de seu tempo a manter os proxectos e a realizar traballos de soporte e axuda a colectivos que teñen necesidades especiais (crianzas, terceira idade, xóvenes, mulleres,...). Tal e como eles definen a súa experiencia: “*Os Planos de Desenvolvemento Comunitario poden ser un modelo que permita agrupar a planificación estratéxica, a intervención/ participación da poboación e a organización municipal para asumir uns obxectivos e uns resultados evaluaveis e establecidos previamente.*”. O traballo en Trinitat Nova comezou no 1996, polos contactos da Asociación de Veciños e un documento proposto por Marco Marchioni (“Reflexións e propostas para un programa de desenvolvemento social e comunitario en Trinitat Nova”). Durante o ano 1997 realizouse a Diagnose Comunitaria despois das conclusións tiradas da investigación participativa previa que se desenvolveu durante ese período, xunto co primeiro Plano de traballo e liñas de actuación, consensuados con todos os axentes implicados no proceso. As mudanzas que se produciron poden-se enumerar a través de varios elementos: maior seguranza e confianza nos recursos propios, creación de redes de comunicación entre os diferentes axentes implicados, configuración dunha práctica de participación máis divertida e enriquecedora, os colectivos ollaron dun xeito máis concreto en qué consiste o Plano de Desenvolvemento, foron importantes as relacións con persoas individuais, consolidouse unha estrutura profesional (a Equipa

Comunitaria), a proxección externa do bairro e a capacidade para chamar a atención dos cidadáns e estableceron-se contactos, relacións e colaboracións con institucións e asociacións.

2.5. As Iniciativas Comunitarias

A aparición de programas europeos de axudas a situacións de crise en barrios (Planos Urban, Horizon) ou en comarcas máis rurais (Planos Leader), veu a ser una verdadeira oportunidade para poder dar continuidade a moitos destes plantexamentos sobre a participación comunitaria e especialmente a “investigación-acción-participante” en algunhas das súas modalidades máis avanzadas. Pero do que até agora sabemos da meirande parte, as súas metodoloxías de participación non semella que fiquen enfocadas cara formas de “abaixo a arriba” senon con criterios técnicos máis tradicionais.

Con gallo da aplicación destes diferentes programas de financiación europea, sobre todo os Urban, de aplicación no ámbito urbano, e os Leader, no entorno rural, as asociacións veciñais poden ser obxecto dun novo rexurdir, a través do eixo que as define, o elemento territorial. As propias Iniciativas Comunitarias, en moitos casos, esixen a negociación entre os diversos axentes implicados no territorio en cuestión - administracións públicas, iniciativas privadas - empresas-, sociedade civil -colectivos cidadáns -. Existen varios casos nos que, a pesar da crítica que se facía acima, abren novas expectativas para a posta en marcha de procesos participados, sobre todo cando a iniciativa agromou desde un grupo plural (referimo-nos a que sexa formado por diversos tipos de colectivos, tanto públicos como privados) promotor e despois buscan a súa financiación a través dos programas comunitarios canalizando dita acción a través das administracións locais.

Anque a iniciativa de pór en marcha o Plano de Desenvolvemento da Serranía de Ronda (CEDER) xurde da Administración, a evolución que seguiu provocou a incorporación ós proxectos dos diversos axentes sociais presentes no territorio. Non só diferentes cooperativas que puxeron en marcha diversos proxectos económicos apoiados polo CEDER (Centro de Desenvolvemento Rural, que fixo o proxecto de desenvolvemento da comarca, a iniciativa de diversos promotores e colectivos de diferentes municipios, marcando unha estratexia a través de varios Concellos), senón tamén as diferentes asociacións de mozos, de mulleres, ecoloxistas e veciñais. En palabras dos representantes do CEDER: “..a administración propiciou que a propia poboación se organice e decida a onde vai a financiación, a quen se financia, a quen se subvenciona, os proxectos e que tipo de proxectos. Todo isto está enmarcado dentro dunha iniciativa comunitaria que dá uns mínimos que é necesario atender, pero tamén dá a posibilidade de desenvolver programas e estratexias, xustamente coa poboación organizada dunha comarca rural. Creo que é a primeira experiencia e é o máis positivo que ten a Iniciativa Leader”. (FOREM, 2000)

2.6. *Os bairros de Usera e Villaverde (Madrid)*

Existen algúns exemplos de como tamén as Administracións das Comunidades Autónomas están intervindo no caso de algúns bairros desfavorecidos. En algúns casos, as autonomías están prestando apoio económico, ben a iniciativas da administración local, ben a iniciativa propia para pór en marcha programas desde as Areas de Servicios Sociais para a intervención en zonas ou bairros desfavorecidos, vulneraveis, etc., seguindo a nomenclatura administrativa ó respecto, con a que podemos estar máis ou menos de acordo. Contamos con exemplos nos que as asociacións veciñais xogaron un papel preponderante nestas accións financeiras desde a administración, porque souperon esixir a súa presenza e participación na toma de decisións e posta en marcha de diversos programas que comezaron a desenvolver. Para iso, tomamos como exemplo o caso dos bairros de Usera e Villaverde, en Madrid.

Neste caso, a Comunidade Autónoma de Madrid (CAM) reconece unha débeda histórica cos bairros de Villaverde e Usera. Tráta-se dunha iniciativa pública, pero a importancia do movemento veciñal é clave, pois a Federación Rexional de Asociacións de Veciños (FRAV) actúa como interlocutora fronte á administración. Nesta iniciativa non só están presentes as asociacións veciñais, senón un número de colectivos que ven actuando nestes bairros, desde asociacións xuvenís, ecoloxistas, de mulleres, etc. Todos eles organizaron-se arredor deste proxecto baixo o nome de “Movemento pola dignidade do Sul”. Como deciamos acima, a FRAV é a interlocutora diante da CAM, anque os colectivos anteriormente citados criaron xa a súa propia estrutura organizativa común para marcar as liñas de traballo, execución dos proxectos e toma de decisións. Eles son os que deciden en que proxectos se vai gastar o diñeiro e a que poboación vai dirixido. Son eles, como as persoas máis achegadas e quen mellor coñece cuais son as necesidades da poboación afectada, así como as potencialidades do seu entorno, os que deciden sobre que tipo de investimentos se han de realizar e, anque estes proxectos recollen varios aspectos, para cadanseus criaron unha organización específica: una Comisión para investimentos en infraestruturas e unha Comisión para a formación, o emprego e o desenvolvemento. Un dos aspectos máis positivos que podemos destacar, e que eles mesmos reconecen da experiencia, que se ven dando desde o ano 1996, é o enriquecemento que experimentaron pola comunicación e a relación entre diversos colectivos con tradicións organizativas muito diferentes.

3. **Sobre plataformas, foros e terceiro sistema.**

Os retos que sinalamos necesitan e xeran tamén novos ritos ou contra-ritos que agroman da sociedade, como novas formas concretas polas cuais se vai facendo que as culturas cívicas acaben chegando ós gobernos locais. Os Planos

de urbanismo foron deixando sitio ós Planos Estratéxicos en moitas das nosas cidades, precisamente porque a componente normativa sobre o solo, os seus usos e volumes, aínda sendo moi importantes, cederon sitio á mobilización participativa dos actores sociais locais, cun programa económico e de calidade para a cidade que resulte convincente. A cuestión de ter unha estratexia internacional consensuada para a cidade é o elemento clave segundo din os expertos (J.Borja, entre outros). Pero non todos os Planos Estratéxicos son plantexados igual, e menos aínda son executados do mesmo xeito. Nados no mundo anglosaxón, eran os equivalentes dos Planos estratéxicos dos empresarios trasladados ás corporacións locais. E nese sentido serían os equivalentes ós Planos de “calidade total” de calquera empresa que se plantexa a implicación dos seus traballadores. Trátase de que o goberno local tome un papel protagonista, de que concite as adhesións de axentes económicos e sociais locais, de que faga ofertas internacionais para atraer investimentos, de mobilizar voluntarios, e outras prácticas semellantes que puidemos ollar no caso de Barcelona.

Pero moitos destes Planos non teñen un carácter “integral” sobre o tratamento dos problemas urbanos. Nuns casos, xa na propia diagnose e obxectivos, figura máis a competitividade internacional de algúns elementos (áreas, empresas, etc.) e menos os elementos de reequilibrio ecolóxico e social que lle conceda algunha profundidade e sustentabilidade ó Plano; e en outros, aínda cando se apañen plantexamentos de integralidade e reequilibrio, á hora da súa realización só os aspectos de vinculación coas finanzas internacionais son os que van recibir unha maior prioridade de execución. Por iso non chega a técnica en si mesma descrita, senón que son as aplicacións, co seu grao de participación real no deseño, e sobre todo na xestión, o que conta para facer unos verdadeiros Planos Estratéxicos Integrals. Neste sentido é imprescindible que os actores do “terceiro sector” gañen importancia estratéxica nos temas de calidade de vida, de conflitos sociais, e de culturas cívicas, cousa que non se lles solen dar na práctica, sobre todo na xestión.

Existen iniciativas moi interesantes nos bairros, ou por sectores de asociacións, e economías sociais, que pouco a pouco van abrindo un novo campo deste terceiro sector, xerando ademais as súas propias redes de intereses e obxectivos. A aposta/reto xeracional da que vimos falando vai criando-se xa en algunhas Plataformas, que van xurdindo nas nosas cidades e comarcas tanto en temas sectoriais máis concretos (contra unha incineradora ou a prol dun parque urbano) ou de tipo máis bairral (por un Plano Comunitario ou un Plano Leader en zonas rurais). Non son poucos os exemplos que nestes momentos existen, e significan que aquela dispersión de pequenas asociacións e colectivos de finais dos anos 80 fica superada ó formaren-se coordinacións locais e cidadáns, para temas concretos, con certa vitalidade, sobre todo cando se incorporan xóvenes con novos folgos.

Pero ademais destas Plataformas por temas máis concretos e coxunturais, que son capaces de facer mobilizacións de certo calado en ocasións, e que

responden a aquilo do “actuando localmente” do dito ecoloxista, hai tamén outro tipo de coordinacións (máis esporádicas) que responden a aquilo do “pensando globalmente” e que se plantexan unhas reflexións colectivas para a creación de novos valores de cidadanía. Anque sexan incipientes, polo seu valor simbólico, e pola súa conexión ó fenómeno internacional dos Foros Alternativos, paga a pena entender a súa significación potencial para as culturas cívicas que se están a construír. É coñecido que desde a Cimeira de Río sobre o Medio Ambiente no 1992, en cada nova Cimeira dos Governos do Mundo aparece un Foro paralelo das ONGs e movementos populares de todos os continentes. O cual está a xerar unha coordinación alternativa global e horizontal entre todo tipo de iniciativas, e unha serie de valores compartillados que se están construíndo en paralelo, e enfrontados ós do modelo de globalización especulativa e despilfarradora dos recursos do planeta.

No ámbito local apareceron tamén Foros Cívicos a partir da Axenda 21, como o de Seattle en USA, que están construíndo un listado de novos indicadores de calidade de vida para cada cidade. Antes, nestas cidades, podían gabar-se de ter maior Produto Interno Bruto ou de consumir máis enerxía ou der atraer máis investimentos, agora trata-se de comprobar que vivimos mellor polo número de salmóns que hai no río, polo número de actividades das asociacións de voluntarios, ou por indicadores de saúde, ensino, emprego, etc. da cidade. A importancia destes indicadores non está tanto en armar outra medida tecnocrática fronte ás actuais, senón no debate pedagóxico que se debe xerar cada certo tempo para elaborar participadamente os criterios dos índices, e a súa difusión entre os cidadáns. Nestes Foros participan normalmente as asociacións ecoloxistas, de veciños, de mulleres, sindicais, ONGs, etc. e tamén colectivos da Universidade, que son quen deberían medir técnicamente o que se decide polos movementos, e membros da prensa, que son quen deben difundir os resultados que se van recollendo, e que sempre son provisionais en cada caso. Neste sentido, podemos comentar que a experiencia do Foro Cívico Barcelona Sostenable (Barcelona Estalvia Enerxía) é moi interesante, onde a Federación de Asociacións de Veciños de Barcelona tivo un papel protagonista participando desde o primeiro momento, xunto con grupos ecoloxistas, feministas, sindicalistas e profesionais da Universidade. *“Esa é a razón que nos impulsa - non sen contradicións - a encarar desde o ecoloxismo os problemas económicos e sociais, a integrar desde o sindicalismo a experiencia do traballo no entorno, a incorporar desde o movemento veciñal novas dimensións ó concepto de calidade de vida”* (Dossier de Barcelona Estalvia Enerxía, Xaneiro 1996)(VILLASANTE, TR, 1996)

Estes ritos de facer “comisións” (de pensamento global) a partir dos Foros Cívicos teñen ademáis moita importancia porque lle dan outra dimensión ó chamado terceiro sector. O terceiro sector hoxe non pasa de ser un elemento de certa comparsa á beira do sector estatal e do sector do capital. Sobre todo porque aínda está pouco definido, e non teñen principios propios diferencia-

dores, sinais de identidade que o convirtan en motor, máis alá de ser un elemento complementario dos dous anteriores. Pero os Foros, que inclúen moitos dos elementos máis conscientes do terceiro sector, son os que están pensando e medindo un “terceiro sistema de valores”.

Nen son os valores da acumulación de capital, nen son os valores da gobernabilidade das burocracias, son os valores dos que non queren lucrarse, nen queren gobernar, e si queren adicar o seu tempo a outras actividades que lles satisfacen máis (sociais, culturais, economías sociais, autoxestión, etc). Así pois, dentro do terceiro sector, o “terceiro sistema” (Nerfin, 1988) é un proceso de construción dunha identidade diferenciada que rivaliza con as tradicionais do estado e do mercado. Son indicadores concretos os que se elaboran para cada cidade, de tal xeito que non se trata de falar en abstracto de sustentabilidade ou de dereitos humanos, senón con cifras desa realidade local. E con elo tenta-se condicionar ó Estado e ó mercado, iniciar o camiño dunha mudanza civilizatoria e outra cultura cívica e participativa.

Os planos e programas estratéxicos, polo tanto, poden estar movidos desde actores sociais moito diversos e con finalidades de reconstrución urbana incluso antagónicas. O que resulta necesario é que se descarten aqueles aspectos que podan resultar máis segregativos, despilfarradores e conflitivos, e que se poda ir a unha maior integralidade tanto de suxeitos como de obxectivos de sustentabilidade. As metodoloxías dos Foros Cívicos (tanto do tipo Seattle como Porto Alegre, para pór exemplos contrastados) semellan moito oportunas para seren incorporadas á planificación, sobre todo para garantir a súa xestión e seguimento máis democráticos e participativos. E en canto ós aspectos máis descentralizados, os que caben son as articulacións con Planos Comunitarios de zona ou con os PAI (praxis autoxestivas e integrais).

4. Novas prácticas e novos retos

Como vemos, diversos exemplos de cuais serían agora as potencialidades do movemento veciñal, e como se están plantexando novos retos, con reivindicacións diferentes ás que marcaron as súas orixes, pero cunha “razón de ser” fundamental: a vinculación a un territorio como elemento que os define. O máis positivo destas novas prácticas, segundo o definen algúns dos dirixentes veciñais implicados nestes procesos, é o compartir, en coordinación con outros movementos, elementos concretos para a mobilización e para a execución de programas comúns. Pero ademais, e sobre todo, a aprendizaxe de novas formas de organización e de comunicación, recoñecendo que estes proveñen de diferentes tradicións, a capacidade de aprendizaxe que pode desenvolver o movemento veciñal, como algo inovador das súas estruturas, sen menospreciar aquilo que eles aportan ós demais.

Ainda así, a queixa fundamental, non só do movemento veciñal, senón polo xeral de todas aquelas iniciativas cidadáns que están protagonizando diferentes loitas de diversas formas, é a de que os veciños, os cidadáns, non participan. E un dos seus principais interrogantes é o de que facer para que a xente se achegue a eles. Como se decía acima, trata-se dun problema de focaxe. Non en van, nas diversas pesquisas que estamos desenvolvendo desde o ámbito académico, tentamos incluír diversas técnicas participativas que de algún xeito traten de incidir nestas novas formas, non só de plantexamentos dos problemas, senón tamén da súa resolución. Non se trata de técnicas académicas que han de ser levadas por técnicos ou expertos en participación. Foron apañadas da propia experiencia de diferentes movementos cidadáns e de algunha forma o que tratamos é de sistematizalas para producir praxis integrais de acción coa que abordar os temas sociais ós que nos enfrontamos. Algunha vez se lles denominou como “transferencia de tecnoloxía social”, pois os propios veciños asociados e militantes solen utilizalas nas xuntanzas ou nas asembleas que celebran, anque sexa de forma intuitiva.

En primeiro lugar, consideramos a análise de redes sociais como parte importante dos traballos que realizamos, pois non podemos ficar nun único circuito, senón abrir todas aquelas posibilidades que se están movendo arredor dun mesmo tema nun mesmo territorio. Por isto, dos exemplos anteriores tomamos a experiencia de aquelas asociacións veciñais de haber traballado conxuntamente con outros colectivos. O efecto multiplicador que pode producir o traballo tendo en conta as diferentes redes presentes pode ser moi enriquecedor no momento de ir involucrando a cada vez máis colectivos ou cidadáns a título particular. Se voltamos ó exemplo de Trinitat Nova, un dos elementos positivos do balance que fan vai neste sentido. Sen dúbida, calquer militante ou membro dunha asociación reflexionou sobre quen son aqueles con os que poden entenderse ou quen son aqueles ós que non se achegarían endexamais. Partimos de dúas cuestións fundamentais: a primeira é coñecer aqueles con os que nunca tivemos contacto; a segunda, avaliar o poder das relacións fracas (GRANOVETTER, M; 2000). Moitas veces temos a impresión de que coñecemos a todos aqueles colectivos, ou cidadáns que están implicados no noso tema. Se iniciamos un traballo en clave de análise de redes, comezaremos a observar que hai moitos máis, con os que nunca tivemos contacto. Comezaremos, pois, a tirar do fío que nos leve a eles. Así por exemplo, nunha primeira asemblea aberta á que foran convocados aqueles aparentemente máis visiveis no barrio, podemos perguntarlles polos que faltan. Seguramente van a coincidir en que están todos presentes. Cando preguntamos, por exemplo, por algún colectivo en particular, diránnos que xa non están ou que apenas teñen actividade. A nosa tarefa será entón contactar con eles, e así abrir outra vía, que nos levará a outra “rede relacional”, que tamén terá algo que dicir ó respecto do tema que se está tratando.

No que atinxe á segunda cuestión, moitas veces, unha relación moi forte entre dous colectivos pode estar bloqueando o traballo con outros colectivos. Así, avaliar o poder dos fracos vínculos pode ser moi positivo, pois nestes podemos topar posibles vías para desbloquear algunhas situacións que se veñen mantendo. Mediante a técnica do “sociograma podemos “visualizar” de xeito estático e descriptivo, pero en proceso de elaboración e con elementos da súa complexidade, no espazo social desde a perspectiva das redes sociais. Aquí vemos ós actores sociais en relación”. (MARTÍN, P; 2000)

Para organizar o traballo en “comisións” estamos recollendo diferentes técnicas que utilizan algúns destes colectivos para facer diagnoses e plantexar programacións. Entre estas, destacamos o método EASW (European Awareness Sustainability workshop), (MARTÍN, P; 2000) ou tamén o FLUXOGRAMA (VILLASANTE, T.R.; 2000), como técnicas interesantes que recollen dun modo máis aberto as opinións de aqueles que veñen asistindo a estas xuntanzas de traballo ou “talleres”, para facelos máis operativos e participativos, evitando deste xeito o asemblearismo máis tradicional, que ás veces corre o risco de que as opinións dos máis expertos en acudir a este tipo de xuntanzas sexan as que prevalezan, furtando así a posibilidade de estaren presentes aquelas outras de quen, por diversos motivos, non sole intervir en público.

5. Reflexións finais

O máis importante para o movemento veciñal hoxe é abrir-se a outros colectivos e converter-se nun movemento cidadán máis amplo. Pensar, e facer un esforzo pola renovación, sobre todo xeneracional, deixando paso a outras iniciativas. Para elo:

1. Debe abrir-se a novos movementos do seu territorio, sexan radicais (okupas, insubmisos, etc.) ou sexan moderados (ONG's, asociacións culturais, etc.) e formar plataformas para temas concretos comúns á maioría.
2. Ten que aprofundizar no seu traballo cara á mocidade, mulleres e varóns non asociados, non tanto para asocialos directamente, como para abrir-se ás súas sensibilidades. Para elo han de traballar-se as novas metodoloxías e técnicas participativas como as que vimos experimentando nos exemplos propostos.
3. Ten que inserir-se no debate e organización internacional do “terceiro sistema de valores” como núcleo dos suxeitos máis conscientes e alternativos dentro do que sole chamarse “terceiro sector” ou sociedade civil. Só así podera-se ter unha personalidade propia, desde onde poder discutir e negociar co sector estatal, a partir dunha nova linguaxe, prácticas e valores que permiten amosar un camiño propio.

A implicación nos conflitos que actualmente se padecen nas nosas cidades non debe ser allea ás reivindicacións do movemento veciñal, pero tampouco ó resto de colectivos que veñen actuando desde outras lóxicas. Un plantexamento integral, que non deixe de lado temas como o emprego, a inmigración, os problemas de xénero, a mocidade, o medio ambiente, a saúde ou o ensino, entre outros, require ese traballo conxunto, sen perder de vista que as decisións tomadas desde outros ámbitos afectan-nos directamente a cotío. Desde esta perspectiva, non se pode entender o local á marxe do global.

6. Bibliografía

- Adell Argiles, R. (2000): “Los Movimientos Sociales en los años noventa: Volumen, actores y temas de la movilización” en “Una mirada sobre la red”. Movimientos sociales, anuario 1999. Icaria Gakoa.
- Cidur y otros (1977): Las asociaciones de vecinos en la encrucijada. 1976-77. Ed. La Torre, Madrid
- Granovetter, Mark S. (2000): “La fuerza de los vínculos débiles”. En, *Política y Sociedad* n° 33 Análisis de Redes Sociales. Madrid .
- Marchioni, M., (1994): La utopía posible. Benchomo. Canarias.
- Martin, P. (2000): “Balance de diferentes técnicas participativas para integrar metodologías creativas”, en VILLASANTE, MONTAÑÉS Y MARTIN (coord.) Prácticas locales de creatividad social. Vol. II Barcelona, Viejo Topo.
- Nerfin, M., (1988): Ni príncipe, ni mercader: ciudadano. Socialismo y Participación. Lima.
- Villasante, T.R., (1995): Las democracias participativas. HOAC. Madrid.
- Villasante, T. R., (1996): “La democracia participativa realmente existente”, El Viejo Topo, 100. Barcelona.
- Villasante, T.R. (2001): “La complejidad y los talleres de creatividad social” en VILLASANTE, MONTAÑÉS Y MARTIN (2000) (coord.): Prácticas locales de creatividad social. Vol. II Barcelona, Viejo Topo.